

ชุมชนทรัพย์

“ดงใหญ่” วิถีไท วิถีถิ่น

นวัตกรรมการสร้างสุขภาพจากชุมชน

700.592

บ532ข

2547

ชุมทรัพย์ “ดงใหญ่” วิถีไท วิถีถิ่น

นวัตกรรมการสร้างสุขภาพจากชุมชน

โดย

บุญยงค์ เกศเทศ

HN 700.592 บ532๗ 2547

* B K 0 0 0 0 0 0 1 0 1 1 *

ชุมทรัพย์ “ดงใหญ่” วิถีไท วิถีถิ่น...

สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ
สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข
กระทรวงสาธารณสุข
สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ

เลขหมู่	.....
เลขทะเบียน	00001946
วันที่	.....

ขุมทรัพย์ “คงใหญ่” วิถีไท วิถีถิ่น

จัดพิมพ์เผยแพร่โดย

สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ (สปรส.)

ชั้น 2 อาคารด้านทิศเหนือสวนสุขภาพ

(ถ.สาธารณสุข 6) ภายในบริเวณกระทรวงสาธารณสุข

ถ.ติวานนท์ อ.เมือง จ.นนทบุรี 11000

โทรศัพท์ 0-2590-2304 โทรสาร 0-2590-2311

ผู้ ปณ. 9 ปณฝ. ตลาดขวัญ นนทบุรี 11002

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.)

กระทรวงสาธารณสุข

ที่ปรึกษา

เสรี พงศ์พิศ

อำพล จินดาวัฒนะ

อุกฤษฏ์ มลินินทางกูร

กรรณิการ์ บรรเทิงจิตร

ปิติพร จันทรทัต ณ อยุธยา

สังเคราะห์และเรียบเรียง

บุญยงค์ เกศเทศ

บรรณาธิการ

นิรชรา อัสวธีรากุล

พิมพ์ครั้งแรก กันยายน 2547

จำนวนพิมพ์ 1,000 เล่ม

ISBN 974-92468-9-6

พิมพ์ที่ บริษัท สามดีพริ้นต์ติ้งอิกวิปเมนท์ จำกัด

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	
วิถีชนชาวนา	7
ป่าอนุรักษ์ดงใหญ่	10
ฟื้นใจสร้างสรรค้งาน	20
ตำนานสร้างถ่อน้อย	21
สร้างรูปรอยธุรกิจชุมชน	22
บนเงื่อนไขคุณธรรม	25
บนเงื่อนไขทรัพยากรธรรมชาติ	28
มุ่งมาดวิถีเศรษฐกิจ	29
ผลิตหรือทำลายภูมิทัศน์	31
สัมผัสของแท้ของเทียม	34
ขอบคุณปราชญ์ท้องถิ่นและวิทยากรผู้ให้ข้อมูล	38

คำนำ

สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ (สปรส.) มีหน้าที่สนับสนุนกระบวนการสมัชชาสุขภาพเพื่อให้ทุกฝ่ายในสังคมได้มีส่วนร่วมในการพัฒนานโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพรวมทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องราวการสร้างสุขภาวะในทุกมิติอย่างกว้างขวาง

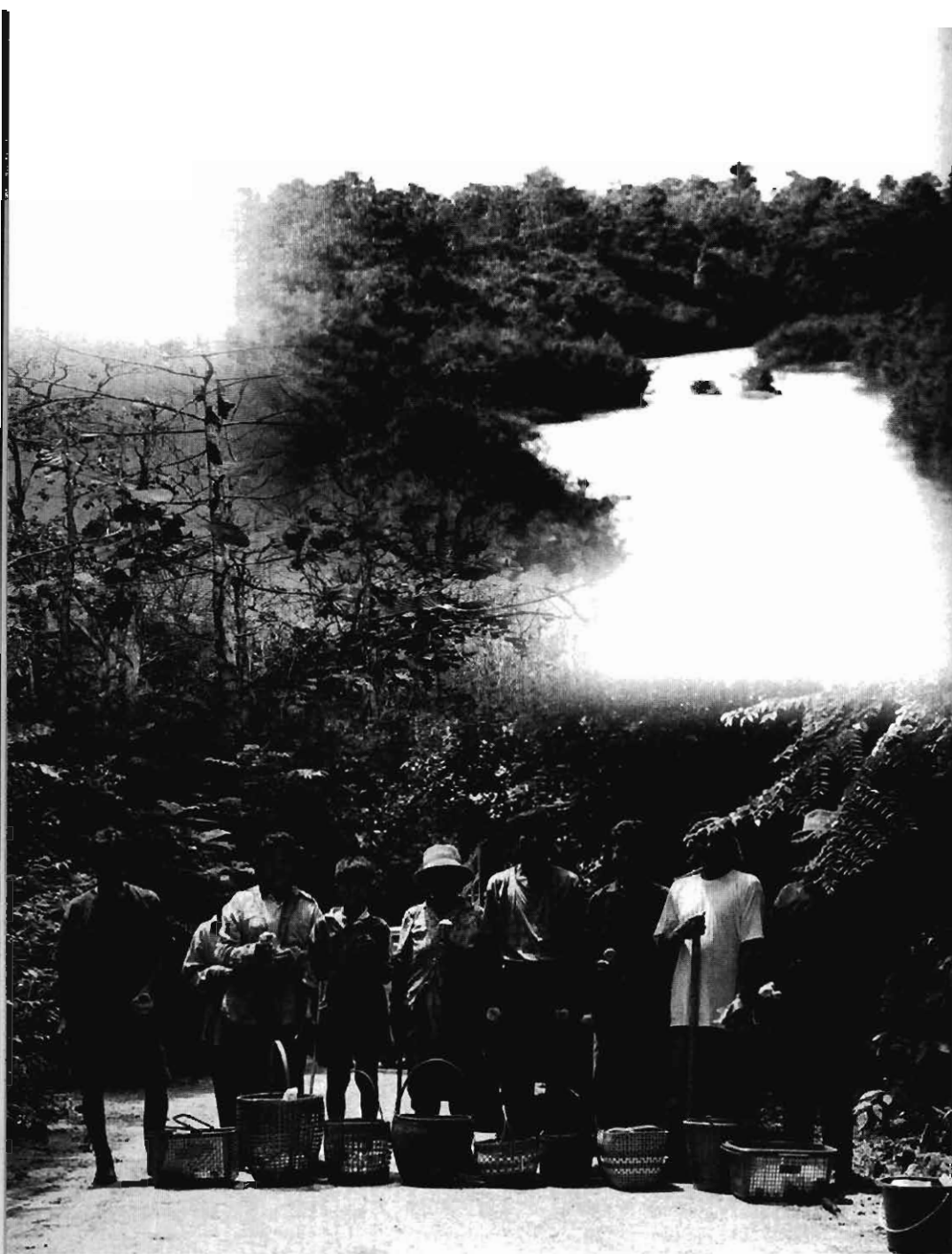
ปี พ.ศ.2547 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้สนับสนุนงบประมาณให้สปรส. ดำเนินการสังเคราะห์นวัตกรรมการสร้างสุขภาพที่คนเล็ก คนน้อยทั่วประเทศได้ร่วมกันสร้างขึ้นอย่างหลากหลายเพื่อนำมาสู่การแลกเปลี่ยน เรียนรู้ด้วยช่องทางต่างๆ

บทเรียนจาก “ชุมชนทรัพย์ ‘ดงใหญ่’ วิถีไท วิถีถิ่น” ที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้เป็น 1 ในจำนวนทั้งหมด 57 เรื่องที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน แล้วนำมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน ระหว่างผู้สังเคราะห์เรื่องอื่นๆ นักวิชาการ และปราชญ์ชาวบ้าน เพื่อให้เกิดการเติมเต็มด้านแนวคิดและประสบการณ์จากหลากหลายมุมมอง

สปรส. ขอขอบคุณ สสส. และทุกท่านที่มีส่วนในกระบวนการสรรค์สร้างผลงาน และสร้างสุขในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนเจ้าของเรื่องราวที่ได้อุทิศชีวิตและจิตวิญญาณในการสั่งสมองค์ความรู้ ประสบการณ์ และสร้างงานเพื่อเป็นบทเรียนอันทรงคุณค่าแก่สังคมไทยมาโดยตลอด

สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ

กันยายน 2547

ชุมชนทรัพย์ "ดงใหญ่" วิถีไท วิถีถิ่น

ชุมชนทรัพย์ “ตงใหญ่” วิถีไท วิถีถิ่น

วิถีชนชาวนา

ชุมชนพื้นถิ่นจำนวนมากหลายตำบลในเขตอำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ ดำรงวิถีชีวิตเป็นเกษตรกร สืบทอดมรดกมาจากบรรพชนอย่างยาวนาน หมู่บ้านหลายแห่งเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีอายุมากกว่าร้อยปี ส่วนใหญ่ได้บุกเบิกหักล้างถางพงพลิกพื้นผืนป่าให้เป็นที่เพาะปลูกข้าว พื้นที่อีกส่วนหนึ่งดำเนินการเป็นพื้นที่ปลูกพืชไร่ โดยเฉพาะปอกระเจา ปลูกมัน ตามคำเชิญชวนของรัฐบาลชุดหนึ่งในอดีตที่เร่งเร้าให้ชาวนาปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อส่งออก

ผืนป่าตงใหญ่อันเป็นที่ป่าสงวนแห่งชาติจำนวนมากนับหลายแสนไร่ถูกทำลายลงเกือบสิ้นสภาพ แต่เมื่อราคาปอตกต่ำ มันสำปะหลังไม่ได้ราคา ป่ากลับฟื้นตัวขึ้นมาใหม่ตามวิถีแห่งธรรมชาติ เกษตรกรที่ปลูกปอเป็นอาชีพก็ละทิ้งไร่ปอ ไร่มันซึ่งเป็นพื้นที่ลาดชัน ไปทำนาในที่ลุ่ม ไร่ปอ ไร่มันถูกปล่อยทิ้งให้ว่างไม่มีการแผ้วถางอีก รวมถึงซากตอไม้ที่เหลือทิ้งไว้ก็เริ่มแทงหน่อที่แข็งแรงออกมาเต็มทุ่งโล่ง

ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าให้ฟังว่าสมัยที่พวกเขายังเป็นเด็กพอจำความได้ เขาเห็นป่าเริ่มฟื้นตัวหลังจากเลิกปลูกปอราวสามปีเป็นต้นมา ไม่ทันที่ ต้นไม้จะโตสักเท่าไร กรมป่าไม้ก็ให้สัมปทานป่า กว่าที่จะยกเลิกได้ ป่าดงใหญ่ก็เกือบกลายเป็นทุ่งทะเลทรายที่ไม่มีต้นไม้แม้สักต้นเดียว

จึงทำให้ชาวบ้านซึ่งเคยได้รับบทเรียนมาอย่างเจ็บปวดต่างเกิด จิตสำนึกร่วมกันที่จะต้องปกป้อง ช่วยกันดูแลมิให้ล้มสลายกลายเป็น ปრაการณการณหายนะเช่นที่เคยเป็นมาในอดีตอีก

มีหลักฐานจากคำบอกเล่าสืบต่อกันมาว่า พี่น้องชุดแรกที่อพยพ มาตั้งถิ่นฐานใกล้ผืนป่าดงใหญ่มากที่สุดเป็นกลุ่มคนที่มาจากอำเภอม่วงสามสิบ เมื่อราว 150 ปีมาแล้ว ผู้คนกลุ่มนี้ได้บุกรุกถางพงป่า ดงใหญ่ ส่วนหนึ่งเพื่อเพาะปลูกพืชไร่และทำนา

ในช่วงปี พ.ศ.2500-2515 กรมป่าไม้ได้ให้สัมปทานทำไม้แบบ เอนกประสงค์ โดยจัดแบ่งพื้นที่ป่าดงใหญ่ออกเป็น 10 แปลง กำหนด รอบหมุนเวียน 30 ปี ผืนป่าดงใหญ่ถูกทำลายล้างเกือบสิ้นสภาพที่ละ น้อย

อำเภอน้ำเตาะพานได้แยกตัวออกจากอำเภอม่วงสามสิบ จังหวัด อุบลราชธานีมาขึ้นอยู่กับจังหวัดอำนาจเจริญซึ่งเป็นจังหวัดที่ก่อตั้งใหม่ ทำให้ทางราชการเร่งพัฒนา ระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการ มีการตัดถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้านต่างๆ ผ่านป่าดงใหญ่ มีการสร้าง เขื่อนเก็บน้ำที่ลำเซบาย บริเวณบ้านสร้างถ่อนอก ทำให้ความเจริญด้าน วัตถุหลังไหลเข้าสู่ชุมชนได้ง่ายขึ้น วิถีชีวิตที่เคยอยู่อย่างเรียบง่ายพึ่งพา อาศัยแบบเกื้อกูลกันระหว่างคนในชุมชนกับธรรมชาติ มีการบุกรุกถาง ป่า เผาป่าเพื่อหาของป่ามาจำหน่าย ส่วนเขื่อนลำเซบาย ก็มีนักท่องเที่ยว จากนอกชุมชนมาพักผ่อน มีการทิ้งสิ่งปฏิกูลต่างๆ ทำลาย

ทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบกับชาวบ้านขาดความเข้าใจ และขาด
สำนึกในการรักษาธรรมชาติ มีการล่าสัตว์ป่าในผืนดงมาจำหน่าย โดย
เฉพาะนกเป็ดน้ำ และนกต่างๆ ที่อาศัยอยู่บริเวณหนองห้วยแทนที่จะ
จัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวชมนกต่างๆ ทำให้ฝูงนกหลากชนิดลดจำนวนลง

ผลจากการพัฒนาของส่วนราชการในลักษณะเดิมทำให้ไม่ตรงกับ
ความต้องการที่แท้จริงของชุมชน จึงทำให้ชุมชนขาดความเข้าใจ
ไม่ร่วมมือกับทางราชการเท่าที่ควร ขาดจิตสำนึกในการหวงแหน
สาธารณสมบัติและทรัพยากรธรรมชาติ ดินที่เคยอุดมสมบูรณ์กลับ
กลายเป็นดินเสื่อมสภาพจากการส่งเสริมใช้ปุ๋ยเคมี ยากำจัดแมลง
สารเร่งการเพิ่มผลผลิต ทำให้ชุมชนเสียค่าใช้จ่ายในการซื้อปัจจัยเพิ่ม
ผลผลิตเพิ่มขึ้นทุกปี ส่งผลให้คุณภาพชีวิตเสื่อมทรามแย่ลงกว่าเดิม

ปัญหาข้างต้นสะสมมานานปี ทำให้ชุมชนต้องปรับตัวจากที่
เคยอยู่อย่างเรียบง่าย กลายมาเป็นลักษณะชุมชนเมือง ต้องเร่งการ
เพิ่มรายได้เพื่อมาใช้จ่ายในครัวเรือน มีความอึดอัดขาดแคลนเพิ่มม
ากขึ้น บางหมู่บ้านต้องให้สมาชิกในครัวเรือนไปทำงานรับจ้างต่างจังหวัด
หรือไปเร่งขายสินค้ามากขึ้น องค์การบริหารส่วนตำบลสร้างถ่อน้อย
ได้ร่วมมือกับธกส. สาขาห้วยตะพาน จัดทำแผนแม่บทชุมชน ตำบล
สร้างถ่อน้อย เป็นตำบลนำร่องในอำเภอห้วยตะพาน โดยมองเห็น
โอกาสในการพัฒนาจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ
ป่าดงใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นอาหารป่า สมุนไพร เป็นต้น ซึ่งมีมากมาย
นอกจากนี้ยังมีแหล่งท่องเที่ยวอีกหลายแห่ง เช่น ฝายลำเซบาย หนอง
หาน สวนสัตว์เปิดเฉลิมพระเกียรติบ้านนาคู บ่อน้ำบ้านสร้างถ่อนอก
 เป็นต้น

ป่าอนุรักษ์ดงใหญ่

ปัจจุบันพื้นที่ป่า “ดงใหญ่” ราว 25,000 ไร่ เป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ มีลำน้ำเซบายไหลผ่านด้านทิศใต้ล้อมไปทางทิศตะวันตก มีหนองน้ำธรรมชาติอีก 5 แห่งใหญ่ ได้แก่ หนองหาน หนองจิก หนองตอ หนองซุ่น และหนองสามขา โดยเฉพาะหนองสามขาประกอบไปด้วย ขาน้อย ขาคำขวาง และขาห้วยเสียว โดยทั้งสามขาจะไหลลงลำเซบาย ซึ่งมีความยาวราว 230 กิโลเมตร เป็นลำน้ำสาขาหนึ่งของแม่น้ำมูล มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาภูพาน บริเวณรอยต่อลำเซบายของจังหวัดยโสธร อำนาจเจริญ และมุกดาหาร เป็นลำน้ำที่มีขนาดเป็นลำดับที่หกของกลุ่มน้ำในภูมิภาคอีสาน

ชุมชนที่ตั้งภูมิลำเนากระจายอยู่รายรอบป่าดงใหญ่เฉพาะในอาณาเขตปกครองของตำบลสร้างถ่อน้อยมี 13 ชุมชนได้แก่ บ้านสร้างถ่อนอก หมู่ 1 และ 11 บ้านสร้างถ่อใน หมู่ 3 และ 13 บ้านโนนแคนหมู่ 7 และ 12 บ้านหนองไหล หมู่ 6 และ 8 บ้านคึม หมู่ 5 บ้านค้ำน้อย หมู่ 2 บ้านคำป่า หมู่ 4 บ้านนาคู หมู่ 9 และบ้านใหม่พัฒนา หมู่ 10 ทั้ง 13 หมู่บ้านตั้งเรียงรายรอบบริเวณป่าดงใหญ่ ต่างแบ่งพันธกิจภาระหน้าที่ปกป้องดูแลผืนป่าอย่างเป็นรูปธรรม

ป่าดงใหญ่มีลักษณะพิเศษร่วมถึง 4 ลักษณะ กล่าวคือ เป็นป่าดิบแล้งส่วนหนึ่ง เป็นป่าเบญจพรรณส่วนหนึ่ง ป่าโคกเต็งรัง และป่าบุ่งป่าทาม ทำให้ผลผลิตจากป่าดงใหญ่มีความหลากหลายตามภูมินิเวศมากกว่าป่าอนุรักษ์อื่น โดยเฉพาะพื้นที่ป่าโคกเต็งรัง มีปริมาณพื้นที่ถึงร้อยละ 75 ป่าดิบแล้งร้อยละ 10 ป่าเบญจพรรณร้อยละ 10 และป่าบุ่งป่าทาม อีกร้อยละ 5

จากงานวิจัยพบว่าเฉพาะพื้นที่ป่าโคกเต็งรังของผืนป่าดงใหญ่ มีพรรณไม้ใหญ่ขึ้นอยู่ถึง 61 ชนิด ต่อพื้นที่ 10 ไร่ พรรณไม้เด่น เช่น ยางกราด พลวง ยางนา เหียง

เต็ง แดง มะกอก เหลื่อม เซล่ง กระบาก มะค่าแต้ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีผลผลิตประเภทเห็ดอีกหลายชนิด เช่น เห็ดโคน เห็ดปลวก เห็ดละโงก เห็ดเผาะ เห็ดน้ำหมาก เป็นต้น

พรรณไม้ที่มีความสามารถในการแตกหน่อได้ดีในป่าประเภทนี้มีจำนวนสูงถึงร้อยละ 72 ของพรรณไม้ทั้งหมด (ประมาณ 44 ใน 61 ชนิด) ซึ่งให้เห็นว่าการเกิดป่าทดแทนตามธรรมชาติมีอิทธิพลสูงมาก หากมีการป้องกันต้นไม้ในระยะแรกให้ปลอดภัยจูลินทรีย์ และป้องกันไฟป่าที่เกิดขึ้นบ่อยๆ ในพื้นที่ที่เป็นป่าเบญจพรรณพบไม้พื้นล่างที่เป็นยา สมุนไพรและอาหารจำนวนมาก เช่น ชิงป่า หวาย เข็มป่า ไม้เครือเถา หลากหลายพันธุ์ เป็นต้น

ส่วนความอุดมสมบูรณ์ของป่าทาม ซึ่งพบกระจายอยู่บริเวณลำเขาบายด้านทิศตะวันตกของป่ามีปริมาณพื้นที่ราว 15% อันเป็นตอนกลางของลำน้ำซึ่งไหลมาจากอำเภอป่าติ้วผ่านมาถึงบริเวณป่าดงใหญ่ อำเภอหัวตะพาน ซึ่งเกิดเป็นกุดหนอง หลายแ่ง เช่น หนองบักดาว หนองพาน หนองเบ็น เป็นต้น บริเวณนี้ในฤดูฝน น้ำจากลำห้วยจะขึ้นมาท่วมเป็นประจำทุกปี ราษฎรจึงเรียกลักษณะพื้นที่น้ำท่วมทุกปีว่า “ป่าทาม” และในบริเวณพื้นที่ซึ่งมีน้ำท่วมเป็นครั้งคราวเป็นเวลา 2 - 3

เดือนในรอบปี ไม้ที่พบประกอบด้วย ไม้กระดาด หัวลิง กระโดนน้ำ พันดา
หว่า กั้นเกรา ฝ้ายน้ำ น่าน้ำ ราษฎรเรียกป่าลักษณะนี้ว่าอีกชื่อว่า “ป่า
หูลิง” หรือ “ป่าหัวลิง” ป่าลักษณะนี้เป็นแหล่งขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำ
ระบบนิเวศวิทยาจะผสมผสานระหว่างระบบนิเวศบนบกและในน้ำ

เกิดพื้นที่ชุ่มน้ำตอนกลางของลำเซบาย เป็นพื้นที่ราบขนานไป
กับสองฝั่งลำน้ำ และมีการเอ่อท่วมของน้ำในช่วงน้ำหลากในบริเวณ
พื้นที่ต้นน้ำ ภายหลังฝนตกหนัก ลักษณะการไหลท่วมของน้ำจะไม่
ท่วมตลอดเวลา แต่จะท่วมประมาณเดือนละ 2-3 สัปดาห์ แล้วลด
สลับกันไปเช่นน้ำในรอบ 1 ปี พื้นที่ป่าทามบริเวณบ้านม่วง อำเภอ
คำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร และชาวบ้านสร้างถ่อใน อำเภอหัวตะพาน
จังหวัดอำนาจเจริญจะท่วมราว 4 ครั้ง

ครั้งแรก เดือนพฤษภาคม น้ำจะเริ่มไหลออกจากลำเซบาย
เข้ามาตาม ฮ่อง กุด หรือมาบ

ครั้งที่ 2 เดือนมิถุนายน น้ำจะเริ่มไหลเอ่อเข้าท่วมป่าทาม

ครั้งที่ 3 เดือนกรกฎาคม น้ำสูงขึ้นท่วมป่าทาม และเริ่มไหล
เข้าสู่ลำข้าว

ครั้งที่ 4 เดือนกันยายน เป็นช่วงน้ำขึ้นสูง น้ำจะเอ่อเข้าถึง
ชายขอบป่าบกด้านบน

ลักษณะการท่วมของน้ำดังกล่าว เป็นปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิด
“ป่าทาม” ป่าทามในบริเวณนี้มีพืชพรรณ บริเวณฝั่งน้ำ (ป่าชายฝอย)
ซึ่งพบกระจายอยู่บริเวณสองฝั่งลำเซบาย เป็นป่าไม้ผลัดใบที่ขึ้นปกคลุม
สองฝั่ง มีลำต้นยืนไปในลำน้ำ 2-5 เมตร แต่ลักษณะของลำต้นจะมี
ลักษณะพิเศษ คือจะแตกเป็นหลายลำต้น มีลักษณะเป็นกอ โครงสร้าง
ของป่าบริเวณนี้จะแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ

ลักษณะแรก เป็นพันธุ์ไม้ชั้นแรก ไม้ที่มีลำต้นเดี่ยวเรียกว่า ไม้เด่น จะขึ้นบริเวณสันคันริมน้ำห้วย พบกระจายอยู่ห่างๆ ไม้ที่พบ ได้แก่ ไม้มันปลา ไม้ยาง ไม้หว้า ไม้แหน ไม้กระเบา มะกอกน้ำ ก้านเหลือง ตีนเป็ด ไม้กระโดนน้ำ ไม้เปื่อยน้ำ ไม้ชาติ ไม้คางสูง เป็นต้น

ลักษณะที่ 2 เป็นไม้ชั้นรอง ที่มีความเล็กและต่ำกว่าไม้ชั้นแรก จะขึ้นบริเวณตลิ่งที่ติดกับลำน้ำ ไม้ที่พบได้แก่ ฝายน้ำ เป็นน้ำ มะกอกน้ำ มะดัน ไม้กระชะ กระโดนน้ำ หว้าง คางสูง เสียวป่า ลักษณะของลำต้นจะทอดยาวไปตามกระแส

ลักษณะไม้ทั้งสองประเภทจะทอดตัวขนานคดเคี้ยวไปตามลักษณะของลำน้ำ บริเวณชายฝั่งมีลักษณะภูมิประเทศเป็น 2 แบบ คือ บริเวณชายฝั่งที่เป็นเส้นขอบ (คุย, คู) สูงขึ้นจากระดับพื้นที่ป่าทามราว 1-2 เมตร ขนานกับลำน้ำ แต่จะมีร่องน้ำขนาดเล็กอยู่บริเวณสองข้างของสันดิน เพื่อระบายน้ำจากพื้นที่ด้านบนสู่ลำเซบาย และพื้นที่ชายฝั่งที่ราบเรียบไม่มีสันขนานไปกับลำน้ำ

ลักษณะที่ 3 เป็นพืชพันธุ์ไม้เถา และไม้พุ่มชั้นแรก ที่มีขึ้นแทรกอยู่ระหว่างไม้ขนาดใหญ่และไม้รอง ได้แก่ เครือน้ำจ้อย ฝั้ววน เครือฮุน หวายน้ำ สมัด สองฟ้า หมากต้องแลง เครือมันป่าชนิดต่างๆ เครือชูด เครือดุก ไม้พุ่มชั้นต่ำสุดที่พบเช่น เปราะป่า หญ้าแฝก เป็นต้น

ป่าทามบริเวณด้านบนพื้นดินเกิดจากสภาพธรรมชาติที่เกิดขึ้นน้ำท่วมในช่วงฤดูฝนสั้นๆ 3-4 เดือน เนื่องจากสภาพพื้นที่บริเวณดังกล่าวมีลักษณะเป็นแอ่งกระทะ เมื่อเกิดน้ำหลาก กระแสน้ำจากลำเซบาย จะไหลเอ่อเข้าไปทั้ง 2 ฝั่ง ตั้งแต่ 2-5 กิโลเมตร ตามลักษณะภูมิประเทศ โดยจะมีแนวแบ่งเขตของระบบนิเวศ ระหว่างป่าทามและ

ป่าบกอย่างชัดเจน (ระดับการขึ้นสูงสุดของน้ำเป็นตัวกำหนด) บริเวณที่ราบสองฝั่ง ที่ได้รับอิทธิพลการท่วมของน้ำนี้เป็นพื้นที่แหล่งป่าทามที่สำคัญและมีความหลากหลายทางชีวภาพ หากมองจากพื้นที่สูงไปยังพื้นที่ป่าทามดูเหมือนเป็นแผ่นดินที่ราบเรียบ แต่เมื่อเดินเข้าไปสำรวจในพื้นที่ดินแหล่งน้ำแล้ว จะพบว่าอิทธิพลของกระแสน้ำไหลทำให้ภูมิประเทศที่มองเหมือนราบเรียบ มีทั้งที่ลุ่ม ที่ดอน โคน บุง หรือ นอนง น้ำขนาดเล็กและใหญ่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป ลักษณะของพืชพรรณที่ขึ้นอยู่แบ่งได้หลายลักษณะ เป็นต้นว่า ป่าทามที่น้ำท่วมในช่วงน้ำขึ้นสูง เป็นพื้นที่ป่าที่ถูกท่วมจนเห็นแต่ยอดไม้ในช่วงฤดูน้ำหลาก เมื่อน้ำลด พืชพรรณที่ขึ้นอยู่สามารถเจริญเติบโตได้ตามปกติ ลักษณะไม้ที่พบจะมีลักษณะเช่นเดียวกันกับบริเวณริมชายฝั่ง (ป่าชายพื้) แต่ขนาดของไม้จะมีขนาดใหญ่กว่า ไม้เด่นและไม้รองจะไม่แตกเป็นกอ เช่นเดียวกับป่าชายพื้ ไม้เด่นที่พบจะขึ้นกระจายอยู่ห่าง มองเห็นเรือนยอดเด่นชัด ไม้เด่นที่พบ ได้แก่ ไม้ยาง กันกรว ชาด เป็ยน้ำ หว่า เป็นต้น

ไม้ชั้นรองลงมามีหลากหลายชนิดและปริมาณมากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับไม้ชนิดอื่นๆ ไม้ชั้นรองที่พบ ได้แก่ ไม้เบนน้า ผ้าย่น้ำ นาวน้ำ เสียวป่า ไม้ป่า (ไม้กระซะ) แต่ไม้รองถัดลงมาด้านล่างจะแตกต่างจากไม้ที่ขึ้นอยู่บริเวณป่าชายพื้ คือลักษณะของลำต้นตรง ไม้เลื้อยทอดไปตามสายน้ำเหมือนป่าชายพื้

อีกส่วนหนึ่งเป็นป่าโคก พื้นที่บางสวนในทามที่เป็นดอนหรือโคก ขณะน้ำขึ้นสูงสุดก็ไม่ท่วมผืนดินที่เป็นโคกหรือดอนเหล่านี้ จะพบพื้นที่ลักษณะนี้กระจายอยู่เป็นแห่งๆ ลักษณะของพืชพรรณที่ขึ้นในบริเวณโคกจะเป็นพันธุ์ไม้ในป่าเต็งรังที่ค่อนข้างขึ้น ไม้ที่พบมีไม้ยาง ไม้เขลิง

ไม้อะกลาง (นนทรีป่า) ไม้พะยอม ไม้ประดู่ ไม้กระโดน ไม้กระบก มีลักษณะพิเศษกว่าป่าโคกบนบก คือจะพบพืชพรรณที่เกือบจะเป็นไม้ชนิดเดียวกัน เช่นโคกพะยอมก็จะมีแต่ไม้พะยอม หรือ โคกเขลิงก็จะมีไม้เขลิงขึ้นอยู่ชนิดเดียว

บริเวณพื้นที่ป่าโคก หรือ โคกเต็งรังโดยปกติแล้วจะมีไม้ยืนต้นประเภทผลัดใบจำนวนมากหลากหลาย เช่น เต็ง(จิก) รัง(ยัง) พลวง (กุง) ไม้ซาด ไม้เหียง เป็นต้น ขึ้นกระจายอยู่โดยทั่วไป ส่วนไม้พื้นล่างจะมีไผ่เพ็ก ก้นครก เข็ม สมัด สองฟ้า หมากต้องแล่งขึ้นแซมระหว่างไม้ใหญ่ ผืนป่าลักษณะนี้น้ำท่วมไม่ถึง ด้วยเป็นบริเวณเนินสูง ที่ชาวอีสาน เรียกว่า “โคก” พื้นที่ป่าโคกนั้นในฤดูแล้งจะมีใบไม้ร่วงหล่นกระจัดกระจายทับถมอยู่ตามผืนดินอย่างหนาแน่น มีปลวกและสัตว์แมลงใต้ดินใช้เป็นอาหาร หรือไม้ก็เป็นรังอาศัยหลบร้อนจากแสงตะวันที่แผดเผาไปทั่วบริเวณ รวมถึงไผ่เพ็ก ก็ผลัดใบยืนต้นเสมือนไร้ชีวิต เหล่ามดแดง มดดำ ก็จะห่อตัวสร้างรังอยู่ตามคาคบไม้ มีใบไม้ส่วนหนึ่งกำบังซ่อนเร้นกายทั้งไข่และตัวอ่อน

ครั้นถึงฤดูกาลที่ฝนเริ่มกระหน่ำ พรำพรมบนผืนดินที่แห้งผาก และร้อนระอุ ผลิตผลป่าจำพวกเห็ดหลากหลายชนิดก็จะโผล่พ้น ช้ำแรกผืนดินมาให้ได้เก็บเกี่ยว ทั้งเห็ดปลวกหรือเห็ดโคน เห็ดไค เห็ดละโงก เห็ดก่อ เห็ดผึ้ง เห็ดมันปู เห็ดเผาะ เป็นต้น เป็นอาหารรสเลิศบริสุทธิ์ และมีคุณค่าทางอาหารยิ่ง ไม่เพียงแต่เห็ดเท่านั้น ป่าโคกยังมีพืชผักจำพวก ผักหวาน ผักตั่ว ให้เก็บหาไม่ขาด แมลงจำพวกแมงแค่ง จักจั่น ตลอดจนสัตว์จำพวกแยะ ตุ่น กิ้งก่า กระต่าย ไก่ป่า หาได้ไม่ยากนัก หากชุมชนใดที่รู้จักคุณค่าแห่งป่าและการล่าสัตว์ ชนิดที่ไม่หวังให้สิ้นเผ่าพันธุ์ เพราะมิฉะนั้นในฤดูกาลใหม่ก็จะมีสิ่งดังกล่าว

ให้เห็นอีก

อีกลักษณะหนึ่งเป็น “ป่าทาม” ที่มีน้ำท่วมขังเกือบตลอดปี หรือชาวอีสานนิยมเรียกว่า “บุง” บริเวณหนองบึงลำน้ำเก่าที่เปลี่ยนทิศทางเดินซึ่งชาวอีสานเรียก “บุงหรือกุด” บริเวณนี้จะมีน้ำขังตลอดปี หรือเกือบทั้งปี พืชพรรณที่ขึ้นอยู่จะเป็นพีชน้ำ เช่น กก ผือ บัวสาย จอกแหนและสาหร่าย ชนิดต่างๆ

ลักษณะการท่วมของน้ำในป่าทาม บางพื้นที่จะไม่ท่วมขังอยู่ตลอด หากแต่จะเป็นการท่วมในระยะเวลานั้นๆ ตามปริมาณน้ำฝน บริเวณพื้นที่ต้นน้ำจะท่วมราว 2-3 สัปดาห์ แล้วจากนั้นจึงท่วมอีก 2-3 สัปดาห์ สลับเช่นนี้ไปเรื่อยๆ ตลอดฤดูฝน แต่จะท่วมสูงสุดในราวเดือนกันยายนของปี โดยเฉลี่ยแล้วในแต่ละปีจะมีน้ำท่วมสลับกับลดประมาณปีละ 4-5 ครั้ง

ความสูงของน้ำในช่วงขึ้นสูงสุดมีระดับตั้งแต่ 1-4 เมตร จากระดับพื้นดินริมลำน้ำ (สังเกตได้จากกรที่ชาวบ้านที่ไปหาปลาได้ทำเครื่องหมาย โดยใช้มีดสับเป็นเครื่องหมายน้ำท่วมสูงสุดบนต้นไม้บริเวณริมลำเขาบาย)

อย่างไรก็ตามป่าที่เกิดขึ้นใหม่ตามธรรมชาติจะเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว เพียงแต่ไม่เข้าไปรบกวนเท่านั้น ทั้งไม้และผลผลิตป่าจะอยู่ในสภาพที่อุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านรอบป่าดงใหญ่เริ่มตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ที่มีค่าเพิ่มพูนขึ้นเรื่อย และเข้าใจถึงสภาพไฟป่าที่เกิดขึ้นเป็นระยะนั้น มักมีสาเหตุมาจากชาวบ้านในชุมชนที่ไม่ได้อยู่ใกล้ป่า เดินทางเข้ามาในป่าดงใหญ่และจุดไฟเผาป่าเพื่อจะได้เก็บหาถ่าน สัตว์ แมลง และฟันได้สะดวก โดยเก็บกิ่งไม้ที่ถูกไฟเผาร่วงหล่นลงมาบ้าง จับสัตว์หนีไฟบ้าง

แต่หลังจากเผาป่าได้ระยะหนึ่งเมื่อต้นหญ้าเริ่มสะบัดใบก็จะนำสัตว์เข้ามาเลี้ยงในป่าได้ ในฤดูฝนชาวบ้านที่อยู่ห่างออกไปจากหลายหมู่บ้าน บางรายอยู่ห่างไกลมากกว่า 100 กิโลเมตร ก็พากันเดินทางเข้ามาในป่าดงใหญ่เพื่อเก็บเห็ด ซึ่งมีอยู่ดาษดื่นหลากหลายชนิดพันธุ์ ความกดดันจากคนนอกเขตชุมชนดงใหญ่ที่เข้ามาจุดไฟเผาป่าก็ดี การขาดแคลนน้ำก็ดี ไม้ซุงไม้ฟืนและของป่ามีคนซักลากเก็บขนไปก็ดี ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด สร้างความเจ็บปวดให้แก่ชาวพื้นที่รอบป่าดงใหญ่มากขึ้น

จนถึงราวปี พ.ศ.2530 ได้มีการเรียกประชุมใหญ่ระดับตำบลขึ้นเพื่อให้สมาชิกของชุมชนได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและตระหนักถึงปัญหาการตัดฟันไม้เกินกำลังของป่าที่กำลังฟื้นตัวทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ และผลเสียของการที่ชุมชนไม่สามารถควบคุมการใช้ประโยชน์ป่าไม้ และสุดท้ายเห็นว่าโอกาสที่จะปรับเปลี่ยนสถานการณ์ยังคงมีทางเป็นไปได้ ข้อหาหรือเหล่านี้ได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้สมาชิกของชุมชนดงใหญ่ตัดสินใจยอมรับการจัดตั้งองค์กรและเข้าร่วมมีบทบาทในการป้องกันและจัดการป่า กำนันสุด ศิริคุณ กำนันตำบลสร้างถ่อน้อย ช่วงปี พ.ศ.2531 เป็นผู้ริเริ่มแนวคิดเพื่อพิทักษ์รักษาป่าดงใหญ่ของแต่ละหมู่บ้าน

ในปี พ.ศ.2532 เมื่อทุกชุมชนเข้าใจแจ่มแจ้งว่าพลังของชุมชนป่าดงใหญ่เป็นช่องทางที่จะนำไปสู่การจัดการป่าชุมชนให้สัมฤทธิ์ผลได้ คุณนเรศ ไชยยงยศ และคุณวิสูตร อยู่คง จากป่าไม้เขตอุบลราชธานี ได้ร่วมมือกับคณะอาจารย์จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เข้าไปทำงานร่วมวิจัยกับชุมชนและได้จัดหลักสูตรฝึกอบรมเกี่ยวกับการป้องกัน

และจัดการป่าไม้ให้แก่ผู้ใหญ่บ้านและผู้นำชุมชนดงใหญ่ หลักสูตรการฝึกอบรมครั้งนี้มีเนื้อหาครอบคลุมในเรื่องการป้องกันและควบคุมไฟป่า

วิธีการกำหนดแนวเขตป่า มีการวางโครงการ “การอนุรักษ์ป่าไม้เพื่อชุมชนในตำบลสร้างถ่อน้อย” ขึ้นอย่างไม่เป็นทางการของชุมชนดงใหญ่ การที่กรมป่าไม้ได้เข้ามามีส่วนร่วมในครั้งนี้ เป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นถึงนโยบายในการวางรากฐานของการปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับตัวแทนกรมป่าไม้ และกรมป่าไม้กับหน่วยงานวิจัยของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ อย่างเป็นทางการขึ้น

ผู้ใหญ่บ้านที่ผ่านการฝึกอบรมมีความกระตือรือร้นที่จะกลับไปยังหมู่บ้านเพื่อที่จะถ่ายทอดความรู้ ความชำนาญของตนให้แก่ลูกบ้าน จากแรงกระตุ้นของประธานสภาตำบลในปี พ.ศ.2535 หมู่บ้านทั้ง 13 แห่งได้จัดตั้ง “กลุ่มผู้พิทักษ์ป่า” ขึ้นมา โดยแต่ละหมู่บ้านคัดเลือกตัวแทนจำนวน 10 คนและจัดให้มีการประชุมกันเดือนละ 2 ครั้งเพื่อกำหนดบทบาทเบื้องต้นในการพิทักษ์ป่าและตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการป่าไม้

ริเริ่มจัดระบบเวรยามรักษาป่าอย่างไม่เป็นทางการขึ้นมา โดยให้แต่ละหมู่บ้านรับผิดชอบป้องกันพื้นที่ ช่วยให้การจัดองค์กรของกลุ่มเป็นปึกแผ่นขึ้น และมีการวางนโยบายในการปฏิบัติงานภาคสนามเมื่อผู้พิทักษ์ป่าเป็นที่รู้จักกันดีในกรมป่าไม้และมีการยอมรับในสิทธิและความรับผิดชอบของผู้พิทักษ์ป่าแล้ว ได้มีการกำหนดข้อตกลงและลงนามร่วมกันระหว่างกลุ่มในเรื่องการป้องกันและการแบ่งปันผลประโยชน์ แม้ว่าจะไม่มีการอนุมัติอย่างเป็นทางการตามกฎหมาย แต่ข้อตกลงนี้ยังคงมีความเชื่อมั่นและความถูกต้องแก่ชุมชนได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ดี นักวิจัยจากมหาวิทยาลัย และชาวบ้านในท้องถิ่น ได้ร่วมประสานกัน โดยมีสภาตำบล ซึ่งทำหน้าที่เป็นกลไกในการสื่อสาร และหาข้อตกลงร่วมกันระหว่างกลุ่มของหมู่บ้านต่างๆ โครงสร้างขององค์กรที่พัฒนาขึ้นมาเพื่อร่วมกันจัดการป่านั้น ขึ้นอยู่กับความสำเร็จของสภาตำบลในการแสดงบทบาทเป็นตัวเชื่อมประสานระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้เขตกับกลุ่มต่างๆ ของชาวบ้านในชุมชนดงใหญ่

การลาดตระเวนของกลุ่มผู้พิทักษ์ป่าทั้ง 13 หมู่บ้าน ดำเนินการโดยจัดเวรยามครั้งละ 2-3 คนต่อวัน ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปตลอดฤดูแล้ง ภูมิประเทศของพื้นที่ที่จะต้องตรวจเวรยามได้กำหนดไว้แน่ชัดในแต่ละหมู่บ้าน ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 2,000-3,000 ไร่ต่อหมู่บ้าน สำหรับการเก็บหาของป่าเปิดเสรีให้ทุกๆ คน รวมถึงชาวบ้านที่อาศัยนอกเขตชุมชนดงใหญ่ซึ่งต้องเดินทางมาเป็นระยะทางไกลๆ เพื่อเก็บหาไม้แห้งและเห็ดตามฤดูกาลด้วย

จำนวนผู้เก็บหาของป่าเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ แต่เห็ดที่จะเก็บหาได้กลับลดจำนวนลง เนื่องจากจำนวนผู้คนที่เข้ามาเก็บเพิ่มมากขึ้นจากหลายพื้นที่ เกิดมีเสียงบ่นจากชาวบ้านดงใหญ่เป็นประจำว่า การเปิดป่าเสรีในการเก็บหาของป่าที่ดำเนินอยู่จนทุกวันนี้ นั้น ถูกต้องหรือยัง ปัญหาขัดแย้งแม้จะไม่เกิดขึ้นบ่อยนัก แต่ก็ควรให้เป็นไปตามความต้องการของชุมชนที่ต้องการเป็นผู้เก็บหาของป่าได้เป็นอันดับแรกเนื่องจากเป็นเจ้าของพื้นที่และมีพันธกิจในการปกป้องดูแลอยู่เป็นประจำ ควรออกกฎที่เข้มงวดขึ้น เช่น จำกัดสมาชิกภายนอกที่เข้ามาเก็บเห็ดหรือจำกัดปริมาณที่ให้เก็บหาได้ ในอนาคตน่าจะมีแนวทางป้องกัน และปลูกสำนึกจิตวิญญาณร่วมกัน

ฟื้นฟูโครงสร้างงาน

สำนึกของผู้คนนั้นมักสร้างได้ยากหากเขาเหล่านั้นยังมีประสบปัญหาความยุ่งยากสับสนในชีวิต ปวดงพงพฤษที่อยู่อ้อมรอบตัวเขานั้น เขากลับมองไม่เห็นความยิ่งใหญ่แห่งสินทรัพย์ ต้นทุนมรดกทางสังคมและวัฒนธรรม แต่เมื่อมีผู้นำที่มีจิตวิญญาณเพื่อสาธารณะ ก็สามารถพลิกฟื้นจิตใจของผู้คนให้เล็งเห็นคุณค่าของทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่จะนำมาสร้างสรรคชีวิตให้เป็นสุขได้

กำนันทองคำสายสะอาด ผู้ใหญ่สนั่น รากทอง ผู้ใหญ่เครื่องอุดมลาภ นายดี สุขใจ นายกอบต.ณัฐวุฒิ สายสะอาด ผู้ใหญ่อดิศักดิ์ เทศธรรม นางนคร สุขใจ เป็นต้น เหล่านี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของผู้นำในพื้นที่ตำบลสร้างถ่อน้อยที่ทุ่มเทพลังความคิดสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม

ตำนานสร้างถ่อน้อย

ประวัติความเป็นมาของ “สร้างถ่อน้อย” นั้น ผู้ใหญ่อดิศักดิ์ เทศธรรม ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านสร้างถ่อใน และพ่อใหญ่ทองดำ สิทธิคุณ เฒ่าจ๋ามีวัย 78 ปี แห่งบ้านสร้างถ่อนอก ได้เล่าให้ฟังพร้อมทั้งพาไปดูพื้นที่ที่เป็นตำนานเล่าขานสืบต่อกันมานับศตวรรษว่า

“ที่จริงเป็น สาง” (บ่อน้ำ) ที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นหลุมที่บังไฟของท้าวผาแดงมาตกกลางทุ่งนา ทำให้เกิดเป็นหลุมลึก มีน้ำไหลซึมออกมาตลอดเวลา ชาวบ้านได้อาศัยน้ำจากสางหรือบ่อนี้ทั้งดื่มกิน ใช้สอย รวมทั้งเป็นแหล่งน้ำสำหรับการเกษตรของหมู่บ้านอีกด้วย เป็นที่น่าสังเกตว่าบ่อน้ำนี้ไม่เคยแห้งเหือดเลย นับแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

พ่อทองดำยังเน้นอีกว่า

“หากสางนี้ถูกปกคลุมไปด้วยต้นหญ้าทำให้รกรกริมปิดบังสางครั้งคราใดก็ตาม ผู้ที่เป็นเจ้าของผืนนาในละแวกนั้นไม่ดูแลสะสางทำความสะอาดสางให้เกลี้ยงเกลา จะส่งผลให้สมาชิกในครัวเรือนต้องมีอาการเจ็บไข้ได้ป่วย หรือล้มตายได้ และเมื่อใดก็ตามที่จัดการดูแลเรียบร้อยก็จะหายเป็นปกติ”

คำ “สาง” ได้กลายมาเป็น “สร้าง” ด้วยเหตุที่ผู้ปกครองอำเภออำนาจเจริญในยุคนั้นซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งมาจากถิ่นอื่นไม่ทราบประวัติความเป็นมาที่แท้จริงทั้งไม่เข้าใจความหมายถ้อยคำในภาษาท้องถิ่น จึงหลงผิดตั้งชื่อหมู่บ้านเสียใหม่ว่า “สร้างถ่อน้อย” ยังคงเหลือคำ “ถ่อ” ซึ่งเป็นภาษาท้องถิ่น หมายถึง รุปรอยลักษณะที่ทิมแทงลงไป “มันถ่อลง” คำกล่าวของผู้ช่วย อดิศักดิ์ ที่ว่าภาษาถิ่นให้

เห็นภาพบั้งไฟของท้าวผาแดงที่ตกลงในผืนดิน

กำนันทองคำ สายสะอาด ซึ่งเป็นผู้นำที่ริเริ่มดำเนินการปลูก
สำนึกให้วงแหวนอนุรักษ์ป่าดงใหญ่เล่าถึงประวัติของป่าดงใหญ่ว่า

“แต่เดิมชื่อว่า โคกใหญ่บ้านหาด มาเปลี่ยนเป็น ดงใหญ่ เมื่อ
ปี พ.ศ.2532 รวมทั้งได้เริ่มนำไม้ตงและหวายตงมาปลูกแทรกในพื้นที่
ป่าราวร้อยละห้าแต่หลังจากนั้น 3 ปี ไม้ตงก็ทยอยตายหมด หวายก็ไม่เจริญ
งอกงามออกหน่อตามที่หวังไว้ เนื่องจากหวายชอบพื้นที่โล่ง แต่ป่าดง
ใหญ่มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นปกคลุมหมด...”

กำนันทองคำยังเล่าอีกว่า

“ทางชุมชนได้ประชุมกำหนดกฎเกณฑ์การใช้ป่าดงใหญ่อย่าง
เป็นรูปธรรม เป็นต้นว่า กำหนดให้ตัดไม้มาเผาถ่านได้รอบครัวละ
หนึ่งหลุม มีขนาดเท่าเตาเผาไม้ถ่านราว 4-5 กระสอบป่าน ซึ่งพอใช้
ได้ตลอดปี หากเป็นครอบครัวใหญ่ก็ให้เผาได้ราว 7-8 กระสอบ ห้าม
เผาถ่านขายในเชิงธุรกิจ มิฉะนั้นจะถูกปรับโดยจะมีราษฎรอาสาสมัคร
พิทักษ์ป่า (รสป.) ช่วยกันดูแล 10 หลังคาเรือนต่อ 1 คน...”

สร้างรูปรอยธุรกิจชุมชน

เมื่อสำนึกของผู้คนได้ถูกสร้างให้เกิดพันธะทางใจเชื่อมโยงถึง
กัน ประกอบกับข้อมูลที่ฝ่ายสืบเชื้อของธนาคารเพื่อการเกษตรและ
สหกรณ์การเกษตรได้แจกแจงถึงสาเหตุของการเป็นหนี้สินของผู้คนใน
เขตตำบลสร้างถ่อน้อย นอกจากนี้ยังมีคุณยงยุทธ ตริณูชกร ผู้เชี่ยวชาญ
เรื่องอาหารธรรมชาติ ยาสมุนไพร และภาวะความเป็นอยู่ของผู้คนใน
อีสาน มาเสริมสร้างความคิดและวิถีการอยู่แบบพึ่งพาธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อม

มิติแห่งความคิดหลากหลายที่หล่อหลอมองค์ความรู้ โดยเปิดเวที “ประชาพิจารณ์” หลายครั้งคราว รวมไปถึงการจัดทำแผนแม่บทชุมชนที่สืบค้นคุณค่า ศักยภาพ ข้อมูลเชิงโครงสร้าง สถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนทางเลือกใหม่ ซึ่งได้ประมวลข้อมูลเกี่ยวกับสุขภาพของชุมชน ข้อมูลผลผลิต/ทรัพยากร ภูมิปัญญา ข้อมูลจากเศรษฐกิจ ข้อมูลครัวเรือน เป็นต้น โดยให้แต่ละคนแสดงข้อมูลความเป็นจริง รวมทั้งมูลค่าและคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอย่างสมบูรณ์ในป่าดงใหญ่ที่มองข้ามไปอย่างน่าเสียดาย

หากได้ร่วมกันสร้างฐานธุรกิจชุมชนขึ้นมาก็คงอำนวยความสะดวกและรับรู้คุณค่าของทรัพยากรที่อยู่ใกล้ตัวได้อย่างเป็นจริง

ในที่สุดทุกชุมชนในการปกครองดูแลของตำบลสร้างถ่อน้อยได้ร่วมกันจัดทำแผนแม่บทชุมชนขึ้น มีการเปิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีกระบวนการอย่างต่อเนื่องหลายครั้งคราว เพื่อที่จะสรุปวิเคราะห์ประเด็นผลผลิตและปัญหาของชุมชนโดยมี คุณวิจิต นันทสุวรรณ เลขานุการกรรมการมูลนิธิหมู่บ้าน วิทยากรหลัก ได้นำข้อสรุปของทุกเวทีมาสังเคราะห์เชื่อมโยง จัดระบบของทางเลือกว่า วิสาหกิจจากชุมชนที่จะดำเนินการก่อน มีโครงการโรงน้ำปลา โรงงานปุ๋ยชีวภาพ

อัดเม็ต โรงงานแปรรูปพริก กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โรงอบสมุนไพร SPA โรงงานไวน์ โรงฆ่าสัตว์ อบต. เลี้ยงวัวครบวงจร โรงกลั่นสุรา เป็นต้น ส่วนแผนงานแม่บทที่จะดำเนินการต่อไปนั้น ในด้านเกษตรกรรม มีกลุ่มเลี้ยงปลา จับปลา กลุ่มปลูกสับปะรด กลุ่มปลูกไม้ กลุ่มจัดการป่าดงใหญ่ กลุ่มเกษตรอินทรีย์ (นาข้าว) กลุ่มลูกแป้ง กลุ่มดินเผา กลุ่มเลี้ยงสัตว์ กลุ่มปลูกข้าวโพด กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ กลุ่มปลูกสมุนไพร กลุ่มหมอยาอนุรักษ์ กลุ่มสมุนไพรป่าดงใหญ่ กลุ่มออมทรัพย์ เพาะเห็ดโคน เลี้ยงแมลง ปลูกพริก เลี้ยงตุ๊กแก ที่พัก HOME STAY เป็นต้น โดยมุ่งเน้นการผลิตให้ครบวงจรใช้ผลผลิตจากป่าดงใหญ่ให้แต่ละกลุ่มฐานอาชีพดำเนินการเชื่อมโยงให้เป็นลูกโซ่พึ่งพาอาศัยกัน

ในด้านฐานวิสาหกิจชุมชนอุตสาหกรรม มีการคิดถึงฐานหลักต่างๆ และฐานทดแทน

ฐานทดแทน มี โรงงานน้ำปลา กลุ่มผลิตแชมพู สบู่ น้ำยาเอนกประสงค์

ฐานไม้ไผ่ มี จักสาน หน่อไม้ดอง เครื่องเฟอร์นิเจอร์ ไม้ลำถ่าน

ฐานข้าว มี โรงสี โรงเหล้า โรงปุ๋ยชีวภาพอัดเม็ต โรงอาหารสัตว์ เชียงเนื้อ โรงฆ่าสัตว์

ฐานสุขภาพ มี แปรรูปสมุนไพร ตู้อบสมุนไพร โครงการทำผงนัว ลูกประคบสมุนไพร นวดพื้นบ้าน เป็นต้น

ฐานธนาคารชุมชน มี ธนาคารชุมชนตำบลสร้างถ่อน้อย

ฐานผลผลิตทรัพยากร มี ไวน์ แปรรูปพริก มะม่วงเชื่อม มะขามเปียก เย็บผ้า เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

สำหรับฐานการตลาดและการค้ำยัน ทาง อบต. สร้างถ่อ่น้อย ได้กำหนดแผนไว้ว่าจะสร้างกลไกตลาดทั้งภายในและภายนอก เป็นต้นว่าจะผลิตน้ำปลาให้ได้ถึง 6 หมื่นขวดต่อปี หรือสุราพื้นบ้าน 1 แสนขวดต่อปี ทั้งยังกำหนดแนวทางว่าน่าจะผลิตลูกแบ่ง ตลอดจนงานขณะดินเผาบรรจุสุราอีกด้วย เพื่อให้ครบวงจร เพื่อเพิ่มและพัฒนาศักยภาพทางสมาชิก อบต. สร้างถ่อ่น้อยร่วมกับชุมชนจะดำเนินการให้ป่าดงใหญ่เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อีกด้วย

บนเงื่อนไขคุณธรรม

ในกระบวนการคิดและการปฏิบัติที่เป็นกลุ่มองค์กรต่างๆ ในชุมชน ทั้งกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสมาชิก อบต. กลุ่มหมอยา กลุ่มเกษตรกรรมในวงจรธุรกิจ กลุ่มโรงงานขนาดเล็กในชุมชน เป็นต้น แต่ละกลุ่มต้องแสดงจุดยืนและภาพลักษณ์ของการเปิดเผยข้อมูลที่แท้จริง มีสัจจะและคุณธรรมเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่ม มิใช่เบียดบังเพื่อผลประโยชน์ตนและพวกพ้อง มิฉะนั้นแล้ววิถีแห่งสุขภาวะทางจิตจะเสื่อมถอย

เท่าที่เป็นมานั้นพบว่า กลุ่มต่างๆ ในชุมชนได้พิทักษ์รักษาผลประโยชน์ของกลุ่มได้เป็นอย่างดี เพียงแต่ขาดปัจจัยการเรียนรู้อย่างถ่องแท้ ขาดระบบการบริหารจัดการที่มีศักยภาพ ขาดการจัดเก็บข้อมูลพื้นฐานที่แสดงมิติของเวลา รวมไปถึงค่านิยมการเลียนแบบ อันเป็นแบบวัตุนิยมที่ตาโถมเข้ามาโจมตีชุมชนในทุกขณะ อาจทำให้ชุมชนขาดความเข้มแข็ง หากไม่มีจริยธรรมและคุณธรรมในการอุปโภคและบริโภค บนฐานวิถีดั้งเดิมของชุมชน ชาวบ้านในชุมชนดงใหญ่ได้มอง

การณ์ไกลถึงคุณค่าของระบบนิเวศนอกเหนือจากไม้ยืนต้นในป่า โดยเฉพาะผลผลิตผล “ของป่า” กินได้ อีกทั้งผลไม้ป่าอีก มากกว่า 50 ชนิด เป็นปัจจัยในการดำรงชีพ จึงเป็นเสมือนตลาดสดของแต่ละครัวเรือน ที่รายรอบป่าดงใหญ่

หากจะเป็นประเมินปริมาณผลผลิตที่เป็นอาหารซึ่งเก็บหาได้จากป่าดงใหญ่เฉลี่ยแต่ละปีที่ประเมินได้ เช่นในปี พ.ศ.2535 มีพืชผักป่ากินได้ 260,000 กก. เห็ด 104,458 กก. และหน่อไม้ 17,676 กก. ทั้งจากการสอบถามจากชาวบ้าน และจากการสำรวจป่าสามารถจำแนกได้เป็น พืชผักป่ากินได้มากกว่า 50 ชนิด และอีกกว่า 25 ชนิด (มีเพียง 10 ชนิดที่ขายได้ในตลาดปัจจุบัน) พืชหัว 8 ชนิด ไม้ผล 15 ชนิด และอีก 25 ชนิดเป็นสัตว์กินได้ (เช่น กระรอก นก ไช้ผดแดง กิ้งก่า งู ปลา เต่า ตัวงูปิ้งแข็ง ต๊กแตน และผีเสื้อกลางคืน) เห็ดเป็นพืชอาหารที่มีค่าและมีความสำคัญมากที่สุด ในจำนวนผลผลิตจากป่าแต่ละครัวเรือน จะหาเห็ดได้เฉลี่ย 1 กิโลกรัม ต่อวัน ในช่วงเวลาเก็บเห็ดประมาณ 15 วันต่อเดือน และจะเก็บได้ตลอดระยะเวลา 4 เดือน ในฤดูช่วงฝนที่มีเห็ดชุกชุมซึ่งรวมเป็น 60 วัน โดยเฉลี่ยแล้วเห็ดที่เก็บหาได้ใช้บริโภคในครัวเรือนละ 70 และอีกร้อยละ 30 จัดจำหน่าย ในราคาเฉลี่ยกิโลกรัมละ 25 บาท

ลุงพร้อม ใจโต อายุ 60 ปี ผู้คร่ำหวอดอยู่กับการหาผลผลิต ป่ากล่าวว่าเก็บทั้ง ฟืน อาหาร และชันไม้ ที่ผลิตชันที่มีค่ามากที่สุดคือ ไม้เต็ง ซึ่งเป็นพรรณไม้เด่นในป่าเต็งรัง ขณะที่ยางไม้และชันสามารถสกัดได้จากไม้ชนิดอื่นๆ อีกหลายชนิด แต่ชาวบ้านจัดให้ชันที่ได้จาก ไม้เต็งมีค่าสูงที่สุดสำหรับใช้อุดรอยรั่วของเรือ ฉาบทาเครื่องจักสานที่ ทำด้วยไม้ไผ่ และใช้ในการซ่อมแซมเครื่องไม้เครื่องมือต่างๆ การตระ

เตรียมและใช้ชั้นจำเป็นต้องอาศัยยางไม้จากไม้ชนิดอื่นด้วย เช่น จากต้นยางนา ที่ให้น้ำมันที่เรียกว่ายางซึ่งนำมาผสมกับชันดิบเพื่อให้มีความเหนียว น้ำมันยางสกัดได้โดยตากหน้าไม้และจุดไฟลง กรรมวิธีการสกัดน้ำมันยางเป็นอันตรายต่อต้นยางนาอยู่บ่อยๆ ถ้าไม่รู้จักรักษาและจัดการอย่างระมัดระวัง

ฤดูเก็บหาชันที่ป่าดงใหญ่นั้น ลุงพร้อมเล่าว่าจะเริ่มในเดือนพฤศจิกายน และขยายออกไปในส่วนที่เป็นฤดูแล้งเป็นระยะเวลาานานถึง 6 เดือน ฤดูเก็บหาชันมีความสำคัญต่อชาวบ้านในชุมชนป่าดงใหญ่ เพราะช่วงที่ยางชันไหลสม่ำเสมอในระหว่างฤดูแล้ง (เดือนมีนาคมและเดือนเมษายน) สามารถชดเชยกับการที่ “ของป่า” อื่นๆ ที่มีค่าทางเศรษฐกิจและการดำรงชีพที่มีปริมาณลดลงมากในช่วงนี้

ในชุมชนป่าดงใหญ่ งานเก็บชันเป็นงานของผู้สูงอายุและมีเด็กๆ ที่ยังไม่เข้าโรงเรียนเป็นผู้ช่วย เก็บทุกคร้วเรือนในหมู่บ้านของลุงพร้อม ใจโต เข้าร่วมในกิจกรรมนี้ ลุงพร้อมเข้าไปในป่าทุกวัน ตั้งแต่รุ่งสางพร้อมควายอีกฝูงย่อยๆ พร้อมลูกหลาน และอุปกรณ์ไม้ไผ่สำหรับสอยชัน การเก็บหาชันเป็นงานที่กินเวลามาก ต้องใช้เวลาอยู่ในป่าวันละ 8 ชั่วโมงขึ้นไป ลุงพร้อมเล่าให้ฟังอย่างออกรสอีกว่า นับว่าเป็นวิถีชีวิตของผู้เก็บหาชัน เนื่องจากบ้านอยู่ใกล้ป่า ทำให้สามารถกลับมาบ้านในตอนเที่ยง เพื่อมากินข้าวกลางวัน และจะเข้าป่าไปทำงานต่อในตอนบ่ายได้อย่างไม่ลำบาก

การเก็บหาชันอาจใช้กลวิธีต่างๆ ได้หลายวิธี วิธีที่ง่ายที่สุดที่ชาวบ้านนิยมเก็บ คือการเก็บชันที่ร่วงหล่นเองซึ่งมีลักษณะเป็นยางไม้ที่แข็งตัวอยู่ที่โคนต้น อีกวิธีหนึ่งต้องทำให้เกิดแผลที่ลำต้น จะมียางไม้ไหลซึมออกมาแล้วก็นำยางมาใช้ประโยชน์ต่อไป

บนเงื่อนไขทรัพยากรธรรมชาติ

มรดกวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์โดยอ้อมชี้ให้เห็นถึงภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์นั้น ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์มากเพียงใด ดำเนินวิถีชีวิตแตกต่างกันเช่นไร ก็ จะพบความหลากหลายของวัฒนธรรมพื้นถิ่นได้มากเพียงนั้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า แต่ละวัฒนธรรมล้วนมีชนบในการสืบสาน และส่งต่อทำนองเดียวกัน กล่าวคือ มีกระบวนการถ่ายโอนโดยวิธีสั่งสม สืบทอด แพร่กระจายสู่คนรุ่นแล้วรุ่นเล่าอย่างต่อเนื่อง

มีข้อเท็จจริงประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า พี่น้องกลุ่มชาติพันธุ์ไทย - ลาว ที่ตั้งภูมิลานอยู่รายรอบผืนป่าดงใหญ่มานับศตวรรษ ต่างตระหนักในคุณค่าของผืนน้ำ แผ่นดิน แนวป่า ชุนเขา ต้นไม้ และสัตว์ใหญ่ น้อย ทั้งปวง เพราะธรรมชาติดังกล่าวเป็นเสมือนเพื่อนร่วมชีวิต และชะตากรรม โดยแวดล้อมอยู่รอบกายนับตั้งแต่ลืมตาบ่งโลก ให้ทั้งความร่มเย็น อบอวน เป็นอาหารหลัก อาหารเสริม เป็นสมุนไพรรักษาโรคภัยยามป่วยไข้ เป็นที่พักอาศัย หลบแดด ลม ฝน อย่างคุ้นชิน จึงรู้สึกสำนึกและซาบซึ้งมีเสื่อมคลายจนต้องแสดงความขอบคุณตอบแทนด้วยความกตัญญูรู้คุณอย่างบริสุทธิ์ใจ มีการเคารพ เช่นไหว้ บัตรพลี เป็นประจำ ถือว่าสรรพสิ่งดังกล่าวได้เสริมสร้างพลังกายใจ ให้แข็งแกร่ง อดทนอยู่รอดปลอดภัย ทั้งยังช่วยขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย เศร้าหมองให้พินาศไปสิ้นมรดกเช่นนี้ แต่ละชุมชนต่างรัก ผูกพันรัก ผูกพัน และหวงแหนเป็นทรัพยากรวัฒนธรรม

ปัจจัยจากทรัพยากรวัฒนธรรมดังกล่าว เกื้อหนุนในการดำรงชีพให้มีความเป็นอยู่อย่างพอเพียง พึ่งพาธรรมชาติ โดยมีจิตสำนึกว่า

ผู้คนนั้นเป็นเพียงสมบัติชิ้นเล็กๆประดับอยู่ในวิถีของธรรมชาติแวดล้อม
เตือนว่าอย่าบังอาจหลงผิดคิดว่า ธรรมชาติเป็นสมบัติของตน ไม่ว่าจะ
เป็นที่อยู่อาศัย เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม อาหาร หยูกยา เครื่องมือ เครื่องใช้
ซึ่งยอมนำมาเอื้อประโยชน์ได้ครบวงจร

ลองเหลียวมาสำรวจกันดูบ้างว่า ในแต่ละวันที่เรา ท่าน ดำรง
ชีพอยู่นี้ ได้พึ่งพาสิ่งใดบ้าง ก็อย่าง ที่เป็นต้นทุนธรรมชาติ ที่เราไป
ฉกฉวยเอามา ก็ชนิดที่เรา ท่าน สร้างขึ้นเอง และอีกที่ประเภทที่เรา
ท่าน ต้องพึ่งพา หยิบยืม หรือซื้อหามาจากแดนไกล มิใช่บ้านเรา

เรา ท่าน ยังภาคภูมิใจอยู่อีกหรือ ที่สิ่งแวดล้อมรอบตัวนั้น
มิใช่ของเราสักอย่าง กลายเป็นว่าเราขึ้นอยู่กับท่ามกลางสิ่งแปลกใหม่ที่
ไม่คุ้นชิน ถูกหล่อหลอมให้ยอมรับ ทั้งๆ ที่สิ่งแวดล้อมเหล่านั้นเข้ามา
คอยกัดกินทำลายตัวเราเองทุกขณะ โดยที่รู้ตัวบ้าง ไม่รู้ตัวบ้าง ยัง
หายใจคล่องจมูกอยู่หรือเปล่า

มุ่งมาดวิถีเศรษฐกิจ

ระบบเศรษฐกิจของอิสานสมัยก่อน เป็นการตอบสนองความ
ต้องการขั้นพื้นฐานของการดำรงชีวิตเท่านั้น ใครมีอะไรก็แลกเปลี่ยน
แบ่งปันกัน ไม่ซื้อขาย เช่น มีกล้วย มะละกอ ก็นำไปแลกเปลี่ยนทั้งปลา
สด ปลาแห้ง และปลาแดก มีมะพร้าว 3-4 ต้น ก็ใช้ด้วยกันทั้งหมู่บ้าน
เป็นต้น

เศรษฐกิจอิสานเริ่มเปลี่ยนไปตามกาลเวลา เป็นผลมาจากการ
พัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ประกอบด้วยเทคโนโลยีใหม่ เริ่มแพร่เข้าสู่
ชุมชนอิสาน และกระจายอย่างรวดเร็ว จนชาวบ้านปรับตัวไม่ทัน ผู้

หญิงเลิกทอผ้า เพราะมีรถพ่วงคาน้ำเสื่อผ้าสีสนับแลงตาเข้าไปขายถึงบ้านไต่บ้าน เลิกตำข้าวด้วยครกกระเดื่อง (ครกมอง) เนื่องจากมีโรงสีช่วยผ่อนแรง ผู้ชายเลิกควั่นเชือก เพราะมีเชือกไนลอนอย่างดีสีสวย เลิกทำไถไม้ ใช้ไถเหล็กแทน มุงหลังคาบ้านด้วยสังกะสีแทนหญ้า เปลี่ยนเสื่อผ้าชุดทำนาจากผ้าฝ้ายย้อมด้วยต้นครามเป็นชุดทันสมัย

หมู่บ้านที่อยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำหรือหนองน้ำขนาดใหญ่จะมีอาชีพในการประมงด้วย อาจทำประมง และทำนาควบคู่กันไป หรืออาจทำหัตถกรรมครัวเรือนไป พร้อมๆ การทำนาด้วยก็ได้ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมการผลิตอื่นๆ อีก ที่สำคัญมีตีเหล็ก ต้มเกลือ ทำเครื่องปั้นดินเผา หรือหาของป่า เช่น เขาสัตว์ สีเสียด หวาย น้ำยางสำหรับทำซีได้ เป็นต้น

กล่าวได้ว่าการผลิตภายในหมู่บ้านอีสานโดยทั่วไป มีทั้งเกษตรกรรมและหัตถกรรมควบคู่กันไป เป็นการผลิตภายในหมู่บ้าน ส่วนใหญ่จะผลิตเพื่อใช้สอย บริโภคเอง หรือแลกเปลี่ยนในระหว่างชุมชนพื้นถิ่นด้วยกัน

การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้าน กระทำโดยการแลกเปลี่ยนระหว่างสิ่งของกับสิ่งของหรือบางทีก็อาจแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรา การเคลื่อนย้ายสิ่งของจะใช้วิธี แยก หิ้ว หาบ การแลกเปลี่ยนจึงไม่มีระบบแน่นอน สามารถทำได้เกือบทุกโอกาส และเคลื่อนย้ายไปเรื่อยๆ ได้เกือบทุกสถานที่และเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล ปัญหาความยากลำบากของเส้นทางคมนาคม ตลอดจนวิธีเคลื่อนย้ายสิ่งของเหล่านี้จึงเป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวทางการค้าของคนอีสานในยุคต้นๆ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ทุกครอบครัวมีอาชีพเหมือนกัน มีฐานะทางเศรษฐกิจใกล้เคียงกัน ความแตกต่างทางชนชั้น เริ่มเห็นชัดเมื่อมี

การขยายตัวทางการค้าในช่วงเวลาต่อมา

ลักษณะเศรษฐกิจอีสาน เริ่มเป็นแบบกึ่งการค้าผสมผสานกับแบบพึ่งตนเอง พบเห็นได้ในชนบทที่อยู่ห่างไกลการคมนาคม ซึ่งมีได้ลงทุนเป็นตัวเงิน แต่ลงทุนเป็นแรงงาน ชาวบ้านยังนิยมทำมาหากินโดยวิธีเก็บเกี่ยวจากธรรมชาติ ในขณะที่เดียวกันก็มีกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่นมากขึ้น บางรายมีทุนประกอบกิจการธุรกิจการค้าใหญ่โต มีการเรียนรู้ทำมาค้าขายมากกว่าทำมาหากิน แต่สำหรับชนพื้นถิ่นแล้ว ยังมีเป็นส่วนน้อยที่จะประพุดติเช่นนี้

แต่เมื่อเวลาผ่านไปไม่นานนัก วิถีเศรษฐกิจในอีสานได้ปรับเปลี่ยนไปรวดเร็วจนเกือบไม่แตกต่างกันเลยในแต่ละพื้นที่ คือ “จนเท่าเทียมกัน” จะกลายเป็น “โลกาภิวัตน์” หรือ “โลกาภิวัตติ” แน่นอน หากแต่แต่ละคนยังมุ่งมาดแต่เพียงวัตถุนิยมเป็นที่ตั้ง

ผลิตหรือทำลายภูมิทัศน์

โดยปกติแล้วสภาวะความเป็นอยู่ของสิ่งมีชีวิต ย่อมมีความสัมพันธ์กันอย่างสมดุล เป็นการจัดระเบียบสังคมตามวิถีธรรมชาติที่สอดคล้องเหมาะสม

เมื่อมนุษย์เป็นจุดเล็กๆ จุดหนึ่งของระบบนิเวศ จึงต้องรับรู้เข้าใจและตระหนักถึงความผูกพันระหว่างตนเองกับสิ่งมีชีวิตอื่น รวมทั้งสิ่งแวดล้อม ทั้งความสัมพันธ์ที่มีต่อความหลากหลายของระบบนิเวศ มนุษย์มักหลงตนหลงผิดคิดว่าตนเป็นเจ้าของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีมายาวนานนับล้านๆ ปี มนุษย์เป็นสัตว์โลกชนิดเดียวที่ดัดแปลงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างพิศดารและมากมาย เป็นสิ่งมีชีวิต

ประเภทเดียวที่สร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ขึ้นมาเอง หรือหยิบยืมเลียนแบบวิถีชีวิตตลอดจนปฏิกริยาของสัตว์อื่นมาเป็นประโยชน์กับตนเองได้อย่างฉลาด มนุษย์มีจำนวนน้อย เพียง 6 พันล้านกระจายกันอยู่อย่างเบาบาง สะสมการเรียนรู้ไว้ได้ไม่มากนัก ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังอยู่ในรูปที่คล้อยตามและตกอยู่ใต้อำนาจของธรรมชาติอย่างสิ้นเชิง

ต่อมามนุษย์เริ่มดัดแปลงธรรมชาติให้เชื่อประโยชน์แก่ตนเองมากขึ้นตามลำดับ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ธรรมชาติสามารถปรับสภาวะได้โดยไม่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ แต่เมื่อราว 100 ปี มานี้เอง มนุษย์เริ่มรู้สึกถึงการแสดงออกของธรรมชาติที่ผิดปกติเริ่มเข้ามาคุกคามอย่างน่าวิตก เช่น ความแห้งแล้งที่แผ่กว้างและยาวนาน ความร้อนอบอ้าวที่เพิ่มขึ้น ภัยพิบัติและอุทกภัยที่รุนแรง การสูญพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตหลายชนิด ความหายากของทรัพยากรหลายอย่าง ตลอดจนมลภาวะที่เป็นภัยต่อสุขภาพ และชีวิตอย่างชัดเจน ปรากฏการณ์ฝนกรด ช่องโหว่ของโอโซนที่ขยายกว้าง

มีข้อมูลบ่งชี้หลายประการชวนให้เชื่อถือได้ว่า มูลเหตุของการถูกคุกคามจากธรรมชาตินั้นน่าจะมาจากประชากรโลกเพิ่มจำนวนมากมายอย่างรวดเร็วประการหนึ่ง มนุษย์ขยายความรู้เทคโนโลยีในอันที่จะควบคุมดัดแปลงประการหนึ่ง มนุษย์ใช้ทรัพยากรอย่างไม่ประหยัด และวางแผนประการหนึ่ง และมนุษย์เอารัดเอาเปรียบทรัพยากรธรรมชาติอีกประการหนึ่ง ซึ่งส่งผลให้สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมอย่างเห็นได้ชัด จากสภาพป่าไม้ ผิวดิน แหล่งน้ำ แร่ธาตุ บรรยากาศ เสียงหมอกควัน ขยะ และสารพิษตกค้าง การเจ็บไข้ได้ป่วยของประชากร

ทั้งร่างกายและจิตใจ

วงจรอาหารประเภท วัตถุประสงค์ สิ่งไม่มีชีวิตต่างๆ เช่น ดิน แร่ธาตุ น้ำ คาร์บอนไดออกไซด์ ถูกมนุษย์นำไปใช้เกินความพอดี การผลิตอาหารโดยวิธีสังเคราะห์แสงใช้พลังงานจากแสงอาทิตย์เปลี่ยนวัตถุประสงค์เป็นแป้ง น้ำตาล ไขมัน โปรตีน วิตามินต่างๆ ตามลักษณะนิสัยการบริโภค กล่าวคือ ในกลุ่มที่บริโภคผักหรือพวกมังสวิรัตินั้นพบว่าบางส่วนของอาหารถูกนำไปใช้เป็นแหล่งพลังงาน บางส่วนผ่านไปตามระบบย่อยสลายของร่างกายโดยไม่ถูกนำไปใช้และกลายเป็นกากของเสียถูกกำจัดออกมาจากร่างกาย

ส่วนกลุ่มผู้บริโภคเนื้อได้ปรับเปลี่ยนเนื้อเยื่อของเนื้อนั้นให้เป็นธาตุอาหาร เมื่อสิ่งมีชีวิตทั้งหลายต้องตายลงไป โดยสภาพต่างๆ ก็จะช่วยย่อยสลายไปด้วยเชื้อแบคทีเรีย เห็ดราต่างๆ ที่แปรสภาพสิ่งที่ตายให้กลายเป็นวัตถุประสงค์ทางธรรมชาติเข้าสู่วงจรเดิมต่อไป

“...มนุษย์กำลังก้าวมาถึงจุดวิกฤตที่เป็นทางสองแพร่งให้เราเลือกว่าจะเดินทางใด เราจะมุ่งเดินหน้าต่อไปเพื่อเศรษฐกิจที่รุ่งเรืองบนความสิ้นเปลืองของทรัพยากรธรรมชาติทั้งสิ่งที่ไร้ชีวิตและสิ่งมีชีวิตโดยมิได้คิดถึงการสูญเสียของสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นๆ ที่เคยร่วมทุกข์ร่วมสุขมากรับเรา หรือว่าเราจะเลือกทางเดินสายใหม่ที่ทำให้ความสนใจและความห่วงใยในชะตากรรมของสิ่งมีชีวิตที่ร่วมกระบวนการวิวัฒนาการมากรับเรา เพื่อที่เราจะได้ใช้สิ่งเหล่านั้นให้เกิดประโยชน์สูงสุดสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของมนุษย์แบบยั่งยืนยาวนานต่อไปให้สมกับที่ได้ชื่อว่าเป็นเวไนย สัตว์ที่เลิศด้วยสติปัญญา และคุณค่าของจิตสำนึกอันสูงส่งทางศีลธรรม...”

สัมผัสนของแท้ของเทียม

จากปรากฏการณ์ต่างๆ ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยผลผลิตจากป่า เช่น แมลงหลากหลายชนิด นกหลายสายพันธุ์ สัตว์ป่าต่างเผ่าพันธุ์ รวมไปถึงถึงผลผลิตจำพวก พืช ผัก สมุนไพร อาหาร เห็ด เป็นต้น แต่วงจรของสิ่งดังกล่าวกลับต้องถูกฆ่าตัดตอนหรือปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตหรือบางสายพันธุ์ก็สูญสิ้นสลายไป เนื่องจากระบบนิเวศและวงจรธรรมชาติไม่เอื้ออำนวยเป็นต้นว่า

สภาพพื้นดินปรับเปลี่ยนเป็นไร่ข้าวโพด ทำนาข้าว สวนผลไม้ หรือสวนแตงโม ไร่ปอ มันสำปะหลัง ตลอดจนกระทั่งพืชเศรษฐกิจประเภทยาง ยูคา เป็นต้น จากป่าไม้ที่เคยชุ่มชื้นแปรเปลี่ยนไปเป็นสวนผลไม้ ไร่นา หรือศาลาพักผ่อน ที่มีชื่อแบบตะวันตกว่า “รีสอร์ท” นกกระเต็น นกกาเหมา นกกระจาบ อีกา อีแร้งหายไปจากหมู่บ้านต่างๆ ที่นกเหล่านี้เคยมีอยู่ทั่วไปตามหมู่บ้านในอดีต

สภาวะสมดุลของธรรมชาติและควมหลากหลายเปรียบเสมือนเป็นแม่บทที่สำคัญของการพัฒนาสังคมของมนุษย์ คนรุ่นปู่ ย่า ตา ยาย ของเราเคยให้ความเคารพนับถือธรรมชาติว่าเป็นผู้มีพระคุณต่อมนุษย์ เคารพต้นไม้ใหญ่ว่ามีรุกขเทวดาอาศัย เป็นที่สิงสถิตย์ของผีบรรพชน มีการเคารพกราบไหว้เช่นสรวงอย่างสม่าเสมอและต่อเนื่องมายาวนาน พระแม่คงคา (น้ำ) พระแม่ธรณี (ดิน) เจ้าพ่อ เจ้าป่า เจ้าเขา มีเทพเทวาและผีคอยปกป้องคุ้มครองมาทั้งสิ้น ก่อนจะถึงมือมนุษย์ ศาสตราจารย์ดร.วิสุทธิ ไปไม้ ได้กล่าวถึงความหลากหลายทางชีวภาพไว้อย่างน่าฟังว่า

“เป็นความมหัศจรรย์อย่างหนึ่งในโลกเรานี้ คือ ความหลากหลายรูปแบบของสิ่งมีชีวิตที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการ ทั้งของสิ่งมีชีวิตเองและของสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไปอย่างต่อเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน และคงเปลี่ยนแปลงต่อไปอีกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด สิ่งมีชีวิตที่ปรากฏอยู่ในโลกปัจจุบันประมาณ 3-5 ล้านชนิด และคาดว่าอาจมีมากมายถึง 30 ล้านชนิด ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายทางนิเวศวิทยาและแหล่งที่อยู่อาศัย อันเกิดจากผลกระทบย้อนกลับไประหว่างสิ่งมีชีวิตกับสภาวะแวดล้อม จึงอาจกล่าวได้ว่า การเกิดความหลากหลายของสภาวะแวดล้อมเอื้ออำนวยให้เพิ่มความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตต่างๆ เป็นเงาตามตัวไปด้วย อย่างไรก็ตาม ธรรมชาติย่อมมีความสมดุลเกิดขึ้นเสมอ ดังนั้น การเพิ่มความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตจึงถูกจำกัดด้วยกระบวนการธรรมชาติบางอย่าง โดยเฉพาะการสูญพันธุ์ซึ่งเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่ง ดังคำกล่าวของพระพุทธองค์ที่ว่า ‘มีเกิดก็มีดับ’”

โดยยกตัวอย่างอ้างถึง

“อเมริกาทั้งทวีปมีพืชยืนต้นประมาณเจ็ดร้อยชนิด แกวเอเซียเช่น ที่บอร์เนียว แคพื้นที่สองตารางกิโลเมตรก็มีพืชเจ็ดร้อยชนิดแล้วเท่ากับอเมริกาทั้งทวีป สภาพแวดล้อมของเขาไม่หลากหลาย แต่ของเรามีการเปลี่ยนแปลงและมีความหลากหลายมาก เขาก็เป็นห่วงว่าประเทศด้อยพัฒนาซึ่งเป็นป่าเขตร้อน ที่มีความหลากหลายนี้จะหมดไป ประเทศเขาเองก็จะพลอยลำบากไปด้วย เพราะเราต่างก็อาศัยอยู่บนโลกหนึ่งเดียวกันนี้”

ระบบนิเวศประกอบด้วยสิ่งมีชีวิตนานาชนิดและรูปแบบต่างๆ กัน ไม่ว่าจะเป็นพืช สัตว์ และจุลินทรีย์ที่อยู่ร่วมกันในบริเวณใดบริเวณหนึ่งโดยสิ่งมีชีวิตเหล่านี้สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมรอบๆ ตัวได้ การปรับตัวเปลี่ยนแปลงบางอย่างของสิ่งมีชีวิตอาจเกิดขึ้นภายในหนึ่งชั่วอายุ หรืออาจเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลายาวนานหลายชั่วอายุ โดยผ่านการคัดเลือกตามธรรมชาติ ตามกระบวนการวิวัฒนาการ สมบัติและความสามารถของสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดแต่ละตัวตนในแต่ละประชากรที่จะเจริญเติบโตแตกต่างกันออกไปในสภาวะแวดล้อมที่หลากหลาย และเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลานั้น มีพื้นฐานมาจากความแตกต่างแปรผันทางพันธุกรรม สิ่งมีชีวิตและสภาวะแวดล้อมต่างก็มีบทบาทร่วมกัน และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกันอย่างซับซ้อนในระบบนิเวศที่สมดุล

ความได้เปรียบของชุมชนที่อยู่รอบผืนป่าดงใหญ่กำลังจะก้าวไปสู่หนทางใหม่ ที่มีฐานทางอุตสาหกรรมชุมชน เข้ามาเป็นตัวแปรในวิถีมรดกต้นทุนธรรมชาติจากผืนป่าดงใหญ่ รูปลักษณะของโครงการแผนแม่บทต่างๆ ที่สร้างสรรค์ขึ้นมานั้นจะเข้ามาทำลายล้างระบบคุณค่าจากวิถีดั้งเดิมหรือไม่ เพราะหากถือว่าเศรษฐกิจและเงินตราเป็นตัวตั้งจะเข้ามาทำลายระบบเครือญาติและการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติจากวิถีที่บรรพชนได้ส่งมาให้คนรุ่นเราสืบทอด

ข้อควรคำนึงถึงประการสำคัญตรงที่อย่าให้ “วัตถุนิยม” อันเป็นมูลค่านั้น เข้ามาทำลายวงจรวิถีที่เป็นคุณค่าของสังคม วิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน และผืนป่าดงใหญ่ให้พินาศเสื่อมสูญจนไม่อาจสืบถึงตำนานความเป็นมาได้อีกในวันข้างหน้า

ขอบคุณปราชญ์ท้องถิ่นและวิทยากรผู้ให้ข้อมูล

- นางทองยูน สายสะอาด บ้านเลขที่ 84 หมู่ 1 ตำบลสร้างถ่อน้อย
อำเภอห้วยตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ
- นางนคร สุขใจ (ประธานกลุ่มแม่บ้านศูนย์ศิลปาชีพบ้าน
โนนแคน) บ้านเลขที่ 48 บ้านโนนแคน ตำบล
สร้างถ่อน้อย อำเภอห้วยตะพาน จังหวัด
อำนาจเจริญ
- นางสุภาณี สายสะอาด บ้านเลขที่ 87 หมู่ 1 ตำบลสร้างถ่อน้อย
อำเภอห้วยตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ
- นายเครื่อง อุดมलग บ้านเลขที่ 129 บ้านโนนแคน ตำบลสร้าง
ถ่อน้อย อำเภอห้วยตะพาน จังหวัด
อำนาจเจริญ
- นายชาญณรงค์ การเกษ พนักงานพัฒนาธุรกิจ 7 ธนาคารเพื่อการ
เกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขา
ห้วยตะพาน อำเภอห้วยตะพาน จังหวัด
อำนาจเจริญ
- นายณัฐวุฒิ สายสะอาด นายกองค้การบริหารส่วนตำบลสร้างถ่อ
น้อย ตำบลสร้างถ่อน้อย อำเภอห้วยตะพาน
จังหวัดอำนาจเจริญ
- นายทองคำ สายสะอาด บ้านเลขที่ 84 หมู่ 1 ตำบลสร้างถ่อน้อย
อำเภอห้วยตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ
- นายทองคำ สิทธิคุณ บ้านเลขที่ 22 หมู่ 11 ตำบลสร้างถ่อน้อย
อำเภอห้วยตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

นายธนิต เสียงใส	ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลสร้างถ่อน้อย ตำบลสร้างถ่อน้อย อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ
นายบุญ มณีพันธ์	กำนันตำบลสร้างถ่อน้อยตำบลสร้างถ่อน้อย อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ
นายสนั่น รากทอง	ผู้ใหญ่บ้านบ้านโนนแคน บ้านเลขที่ 146 หมู่ 12 ตำบลสร้างถ่อน้อย อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ
นายสุทิศ ภาคสุโพธิ์	บ้านเลขที่ 74 หมู่ 1 ตำบลสร้างถ่อน้อย อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ
นายอดิศักดิ์ เทศธรรม	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านสร้างถ่อใน บ้านเลขที่ 3 หมู่ 3 ตำบลสร้างถ่อน้อย อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ
ส.อ.สติต ม่วงกรุง	หัวหน้าจัดทำแผนแม่บทชุมชน ธนาคารเพื่อ การเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขา หัวตะพาน อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจ เจริญ